

# Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas 2

Lauri Kettunen ja inimesed

## Jüri Valge

Tartu Ülikooli emeriitdotsent, Emakeele Seltsi auliige

Oma Keele eelmisest numbrist sai lugeda kommenteeritud kirjapane-kuid eesti keelt uurinud ja arendanud Soome keeleteadlase Lauri Kettuse meenutustest eesti ja sugulaskeelte uurimisretkedel toimunud kohtu-mistest võimuesindajatega.<sup>1</sup> Seekord on tähelepanu all Kettuse vahekord nendega, kellega ta oma mitmesuguseid ülesandeid täites kokku puutus. Eelkõige muidugi keelejuhtide või nendeks värvata püütavatega, aga ka endiste või teenistuses olevate sõjaväelastega ning mitmest rahvusest ja mitmesuguste vaadetega kolleegide ja tuttavatega. Eestis ja hõimurah-vaste juures tuli kohati vägagi ohtlikes olukordades jagu saada umbusust keeleuurija suhtes ning päästa end ka füüsiliste kallaletungide eest. Töö erisaadikuna Vabadussõja ajal tähendas muu hulgas lahinguõudusi koge-nud relvastatud meeste ohjeldamist. Keelekonfliktid baltisakslastega olid sellega võrreldes tühi asi. Ligi poolteise kümnendi (1909–1922) vältel toimunu meenutused on pärit murderetkedelt Kodaverre ning Setu-, Vadja- ja Vepsamaale, Vabadussõja-aegsest Tallinnast ning seostuvad akadeemilise tegevusega Tartus ja Ungaris.

**„Täna on peremehe sünnipäev ja seda austades räägib muidugi ka härra magister saksa keelt,“** soovisid Kettuselt Kodavere Ranna mõisa rentniku Saagi kadakasakslastest pereliikmed (Kettunen 2005: 2674). Kettunen aga esines demonstratiivselt eesti keeles ja kuigi väga suurt tüli sellest ei sündinud, üritas üks külalistest teda peaaegu veiniklaasiga visata ning Kettunen lahkus seltskonnast. Kodaveres murret kogudes elas Kettunen

<sup>1</sup> Vt Jüri Valge lugu „Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas. Lauri Kettunen ja võimud“ (Oma Keel 2/2024). [https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2024/11/Valge\\_Lauri-Kettunen\\_OK2024-2.pdf](https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2024/11/Valge_Lauri-Kettunen_OK2024-2.pdf).

küll oma parima sealse keelejuhi Kaelu Anna kodus, kuid lõunat söömas käis sageli mõisas.

**„Mina katkestasin pikema esitluse ja üritasin taadile kätt anda, see aga haaras kepi ning ei puudunud palju, et oleks mulle vastu pead virutanud. „Säh sulle juttu!“ käratas ta ja näitas ust.“** (Kettunen 2005: 2677) Samas Kodavere kandis pidas üks Kettusele keelejuhiks pakutav vanamees ettepanekut murret rääkida enda narrimiseks – nagu varemgi oli tema keelekasutuse pärast korduvalt juhtunud – ning pidi keelekogujale peaaegu kallale minema. Olukord lahenes küll rahulikult, kuid küsitlemisest ei tulnud siiski midagi välja.

**„Siis lahkus ta sama vaikselt, rahustades minnes: „Olge rahulikud, vanavarakorjaja.““** (Kettunen 2005: 2682) Kusagil Juhan Liivi sünnikodu lähedal kutsusid umbusklikud talumehed, kellele rääkimise eest koguni raha pakuti, salaja vallavanema olukorda selgust looma. Vallavanema hinnang hajutas kahtlused ning Kettuse meelest oli talle omistatud nimetus liigutavalt auväärne, sest tänu Hurda ja Eiseni tegevusele oli vanavarakorjamine rahva hulgas ääretult populaarne.

**„„See on prussakas, kuid mine ära, hea inimene,“ hädaldas eit, „oled kindlasti mingi muakuulaja [luuraja], kes siis muu.““** (Kettunen 2005: 2684) Ühes Saare valla kolkatalus läks vanapaar vaidlema. Kinni püütud putuka nime eit Kettusele küll ütles, ent mõne aasta tagustest revolutsioonisündmustest ikka hirmul olles soovis ta siiski keelemehe lahkumist. Taat aga innustus keelejuhihonorarist ning jutuaajamisest saigi asja.

**„Mind olevat nähtud öösiti mäerinnakul midagi tuhnimas: otsimas rahapada, mille „Rootsi Karla“ omal ajal siia oli jätnud.“** (Kettunen 2006: 385) Selline oli ühe purjus setu mehe arusaamine Kettuse Setumaal viibimise eesmärgist. Probleeme see ei tekitanud, sest teised kodakondsed juttu ei uskunud, küll aga iseloomustab öeldu vägagi kummalisi arusaamu Kettuse tööst.

**„Esimeseks mõtteks oli minna kuhugi teise majja, kuid kimbutajad tulid rüsinal järele, puud kolisesid, kui igaüks riidast halu pihku haaras. Siis sain aru, et julgeolekutagatiseks on vaid väledad jalad – ja panin mööda teed jooksu, kiusajad kannul.“** (Kettunen 2020: 476) Kettusel oli jätkunud nooruslikku tõrksust lihavõttepühi tähistavate purjus vадja meeste tervitusele „Kristus on üles tõusnud!“ vastata mitte nõuetekohaselt fraasi kordamisega, vaid sõnadega „Võib olla“. Kuna mõned mehed teda

ka Antikristuseks pidasid, siis oli nende karistamissoov vältimatu. Tänu oma kiiretele jalgadele õnnestus tal jälitajate eest metsa peitu minna, need jooksid teda märkamata mööda ja läksid mõne aja pärast vandudes ning karistusvahendeid kolinal maha visates tagasi.

**„Sõna jäi pooleli, sest vanamees rabas pingi alt kirve ning paistis sedamoodi, et ta mõtleb teha Jumalale meelepärase teo, lüües mu pealuu kohe lõhki. Ei mäleta täpselt, kas leidsin mingi teiba või halu sealsamas või alles uksest väljas; see on küll meeles, et vanamees pidi kirve käest panema ja mina pääsesin oma ratta selga.“** (Kettunen 2020: 724–725) Vadjamaal Kukkuzi tühjas külas – rahvas oli põllul – leidis Kettunen enda arvates sobiva keelejuhi. Vanamees pidas teda aga Anti-kristuseks ja Kettuse päästis vaid kiire tegutsemine.

**„Juhtusin korra nimetama oma kodumaad, ja siis oli vaja seitse seletust, nagu võib arvata, ning lõpuks pomises üks mees rahva hulgast: „Tarbiž oliiž händ tabada,“ peaks mu vahest vangi võtma, ja teine mõistis mu kohe rikottavaksi ehk tapetavaks: rikta tarbiž.“** (Kettunen 2022: 1457) Maailmasõja peavaenlastesse sakslastesse – kelleks ka Kettust tavaliselt peeti – oli suhtumine Vepsamaal, kust paljud mehed tsaari-armeesse ja sõtta läksid, vaenulik. Alati ei aidanud võõra külarahva keskel ka enda soomlasena tutvustamine.

**„Soomes olevat mäss, Vene soldatid üritatakse sealt ära ajada. Kuna noor soldat nägi välja päris poisikese moodi, julgesin talle mainida, ühtaegu ka tema rahvustundele toetudes, et ega nüüd Vene soldatite koht enam õigupoolest olegi Soomes. Selle peale poiss ägestus.“** (Kettunen 2022: 1613) Tegemist oli Soomes valgete ja Vene bolševike toetatud punaste vahelise kodusõjaga. Kodus puhkusel viibiv vepslasest Vene soldat uskus punast propagandat silmanähtavalt rohkem kui Kettuse ettevaatamatut osutamist tema kasinatele rahvustunnetele. Tüli lahendas ja halvima hoidis ära Kettuse möönmine, et valgete hulgas on ka halbu inimesi.

**„Siis tuiskas noorte meeste saatel tuppa üks vanamees ja kuulutas ilma pikema sissejuhatusest, et mind seotakse ja pannakse nagriš-kopha – naerikoopasse – kinni. Oli mul alles puiklemist, enne kui kohtuotsus tühistati või vähemalt selle täideviimine edasi lükati.“** (Kettunen 2022: 1828) Umbusk välismaalasest keeleuurija suhtes oli vepsa külades tavaline – vähemalt seni, kuni info tema ohutuse kohta

teda tundvatest naaberküladest kohale oli jõudnud või tal endal oli oma tegudega õnnestunud tõestada, et halvad kavatsused puuduvad. See aga võttis aega ning algus uues kohas oli Kettusele kahtlemata raske ja ohtlik.

„Seda on ju siin kogu aeg öeldud, et ega see õiget asja ei aja,“ hakkasid vepslasedki urisema ja venelaste ässitatuna hakkas üks kobama puuhalu järele, et mulle virutada. „Tõmbame selle *bumagad* puruks ja lööme *truba* katki ning talle endale haluga pähe,“ andis teine kõrvalt nõu. Taganesin nurka ja parem käsi pigistas püksitaskus revolvipära.“ (Kettunen 2022: 1830) Kirjeldatu oli vahest ohtlikumaid vahejuhtumeid, kus Kettuse keelevihikuid puruks tõmmata, fonograafi katki teha ja teda ennast maha lüüa ähvardati. Kui punavenelastest ässitajad ootamatult meelt muutes leebusid, kadus ka vepslastel lõhkumis- ja tapahimu. Mõõndi, et ega ühe sakslase mahalöömisest niikuinii reedetud Vene riigile palju kasu ei oleks.

„Ehk teeksime Vepsamaast oma riigi, *tsarsva*,“ pakub keegi leidlik, ja sellest sünnib elav sumin. Kes tsaariks? „*Laurentei*, sealt,“ sähvatab kellelgi vanal tuttaval, kellele olin läinud sügisel õpetanud kompostihunniku tegemist.“ (Kettunen 2022: 1594) Vepslaste poliitilistes aruteludes sündis selle konkreetsuses naiivne idee oma riigist: Kettunen tsaariks, tema eit Soomest tsaarinnaks – ainult maja tuleks neile ehitada. Tsaarikandidaat ise tajus selles plaanis siiski selget ohtu ja lükkas ettepaneku tagasi: „Vähemagi eest võib sattuda rahva ässitajate nimekirja, ja mis veel siis, kui satuks kas või selles lastetoas tsaari kandidaadiks – Vene revolutsiooni kaoses!“ Ohu tekitamisele lisaks rääkis ettepanek aga Kettuse suurest autoriteedist teda tundvate vepslaste hulgas.

„Minu peale karjuti, et kas mind on pandud Tallinnasse eestlaste huve kaitsma – süüdistus, mida ma ei kuulnud esimest ega viimast korda –, ja ähvardati sõidu ajal merre visata.“ (Kettunen 1999: 40) Kettunen takistas Eestist lahkuvaid rootslastest ohvitsere kaht uhket tõuhobust mälestusesemetena kaasa viimast. Hiljem selgus, et nende väljaviimisluba oli tõenäoliselt võltsitud.

„Ta pöördus minu poole ja urises: „Doktor, miks te ei püsinud oma kateedris?“ Katsusin asja naljaks pöörata – „Iga asi omal ajal, ütles oinas,“ ja nii edasi –, kuid tema vaid sihtis mind oma kepiga ja võttis siis püstoli välja. Olin kuulnud, et sellises olukorras oli ta pahaaimamatuid tihti ehmatanud, tulistades osavalt üle nende pea.“ (Kettunen

1999: 49) Järjekordsel Helsingi-reisil jätkus Tallinnas arusaamatuse tõttu alanud tüli soomlasest ohvitseri ja Kettuse vahel, mille mehed küll ära klaarisid, aga kapteni pärastine viinauim puhus tüli siiski uuesti lõkkele ning Kettuse päästis purupurjus kimbutaja käest tüürimees, kes erisaadiku sõidu lõpuni oma kajutisse luku taha peitu pani.

**„Olen olnud nähtavasti esimene eesti keeles kõneleja seltsi arutelude saja-aastases ajaloos ja mäletan elavalt, kuidas vanahärrad hämmastusest silmad pungi ajasid, kui võtsin kätte ja pidasin oma ettekande seltsi koosolekul „maakeeles“ (see oli ülikooli raamatukogu hoones kõrgel Toomemäel, ettekanne puudutas *varrud-sõna*).“** (Kettunen 1999: 64) Kettuse elu polnud Õpetatud Eesti Seltsi kõnealusel 1919. aasta koosolekul küll ohus, seltskondlike suhete säilitamine aga küll – samamoodi nagu Ranna mõisa rentniku Saagi kadakase seltskonnaga sünnipäevapeol. Juba aasta hiljem oli olukord eesti keele kasuks muutunud ka ÕESis.

**„See oli ainuke kord, kui Irene minu peale vihastas. Vaatas ümber, et kas keegi kuulis, ja turtsatas: „*Sie werden totgeschlagen*“ (teid lüüakse maha) – ja oli pikka aega sellise näoga, nagu ei oleks sõprus sellest peale enam võimalik.“** (Kettunen 1999: 157) Ungari rahvuspüha pidulik katoliiklikul rongkäigul kanti klaaslaegast esimese kristliku kuninga Istváni sääreluuga. Laekasse kiiganud Kettunen leidis, et see võis ka koera säärekont olla. Selle peale tema ungari keele õpetaja Irene vihastas. Hiljem lepiti siiski ära (1922).

## Viidatud kirjandus

- Kettunen, Lauri 1994. Esimene Liivi-retk. Tõlk Jüri Valge. – Akadeemia 12, 2611–2642.
- Kettunen, Lauri 1999. Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tõlk Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kettunen, Lauri 2005. Minu esimene Eesti-retk. Suvi 1908. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 9, 1925–1949.
- Kettunen, Lauri 2005. Kolmas Eesti-retk. 1910. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 11, 2385–2399; 12, 2666–2706.
- Kettunen, Lauri 2006. Neljas Eesti-retk. 1911. Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 2, 369–397.

Kettunen, Lauri 2020. Vadja-retked. (I–II). Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 3, 443–480; 4, 713–731.

Kettunen, Lauri 2022. Esimene Vepsa-retk, 1917–1918. (I–III). Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 8, 1417–1461; 9, 1576–1618; 10, 1791–1835.

Kettunen, Lauri 2023. Teine Vepsa-retk, suvi 1934. (I–II). Tõlk ja komm Jüri Valge. – Akadeemia 10, 1761–1795; 11, 2033–2062.

OK